

Summary

Stefan Dechev

Communication, politics and public opinion in Bulgaria in 1880-ies and 1890-ies

During the 1880-ies and the 90-ies, the effect of geographical, meteorological and technical factors on the development of political life in Bulgaria and forming of public opinion was undoubtedly significant. Rural and urban political life developed in different ways due to lack of good roads, railway and efficient communication system. Unlike the capital and several other cities as the centers of political activity, the rural, especially mountain regions in Bulgaria, had a much slower rhythm of political life. Belated information, conservatism and traditional way of thinking increased the contrast between political beliefs of the rural and urban environment. Regardless of the fact that importance of telegraph in control of political information in Bulgaria was recognised as early as the 1890-ies, the process of modernisation, improvement and mass utilization of technical means was applied to a greater extent only at the beginning of the 20th century.

Божница Младеновић

УДК 614.2 (497.11) "1916/1918"

Здравствене прилике у Београду од 1916. до 1918. године

Апстракт: У прилогу су приказане здравствене прилике у Београду за време аустроугарске окупације у Првом светском рату. Указано је на најчешће болести, услове и начин рада здравствених установа (болнице, санијетска служба, амбуланте и апотеке) и састав лекарског особља.

У јесен 1915. године војска Централних сила је у свом успешном продору наишла у Краљевини Србији на грађанско становништво у веома тешком здравственом стању. У ратним условима појавиле су се многе болести, које су се брзо шириле, често и у облику епидемија (пегави тифус, дизентерија, колера и друге болести). Будући да су у градским насељима Војно-генералног гувернмана живели заједно окупирано цивилно становништво и војници и чиновници Двојне монархије, окупациона власт је, пре свега због прагматичних разлога, била приморана да организује здравствену заштиту којом је обухваћено становништво упоредних друштава¹

У Београду, седишту Гувернман, на почетку окупације здравствене прилике су биле веома лоше. О стању здравља градског становништва писао је штапски лекар аустроугарске војске др Франц Цинер. Он је забележио да је била раширена туберкулоза, „бич човјечанства”. Цинер је наилазио на случајеве врло тешке туберкулозе у кожи, жлездама, зглобима и костима. Као другу болест по броју оболелих, лекар је навео сифилис, истичући да је болешћу захваћено не само градско него и сеоско становништво у околини Београда, и при том напоменуо да за ту болест Срби могу да захвале својим савезницима Французима. Трећа болест био је пегави тифус. Изненађен бројем оболелих од наведених, а и других болести, др Франц Цинер је записао: „Тешко се може схва-

¹ У српској штапни у избеглиштву је забележено: „Првих дана по паду наше земље у ропство здравствено стање је било врло рђаво. То је долазило, једно, услед нередовних прилика које су биле овладале после повлачења наше војске, а друго, због тога што је народу оскудевала свака лекарска помоћ и нега, јер се непријатељ не хте смилovati ни на једно стање изнемоглих и оболелих наших људи. Доцније, кад су се прилике биле колико толико сталожиле и благодарећи живавости и челичности грађе нашега живља, стање се нешто мало поправило, али су болести у грудима узеле великога маха, и то поглавито због недовољне хране коју је непријатељ на све могуће начине одузимао од народа.” (Ратни дневник, бр. 82, 23. март 1917, Стање српског живља у Србији у ропству.)

тити, како је поред оволиких зараза ово становништво ипак могло бити тако неоспорно храбро и способно за рат.”²

Услед тако алармантне ситуације, војна власт је почела да предузима одређене мере ради сузбијања разних болести. Прво су штампани плакати, у којима је београдском становништву објашњавано какве превентивне мере треба да предузима ради предупредивања болести. Наредбом од 19. фебруара 1916. године о отклањању и сузбијању заразних болести, одређене су болести које су се обавезно морале пријавити надлежним органима власти: колера азијатска, трбушни тифус, срдобоља, пегавцац, повратна грозница, богиње, шарлах, дифтерија, епидемично кочење врата, лепра, грозница после порођаја, египатско запаљење очију (трахом), беснило или повреда од уједа беснилом оболелих животиња. У наредби, коју је потписао генерални гувернер Јохан гроф Салис-Севис, било је наглашено да у случају појаве неке болести, која изричито није наведена, под знацима и околностима који изазивају страховање да се може претворити у епидемију, војна власт може проширити списак болести које су се морале пријавити³. Власт је постепено у пролеће 1916. године почела да уводи обавезно вакцинасање против одређених болести. И поред предузетих мера, до неких видљивијих резултата у превентиви и заштити здравља становништва дошло је тек половином године⁴.

У Војно-генералном гувернману здравствена заштита спровођена је помоћу разних здравствених установа: болница, амбуланти, приватних лекарских ординација. Лекови који су били неопходни током терапије набављани су у апотекама. У градовима, окружним и среским местима, а и у бањама и лечилиштима, постојале су болнице за цивиле и војнике. Војне болнице настале су углавном тако што су српске цивилне болнице проглашаване за војне. Болнице нису постојале ни у свим окружним центрима, па самим тим ни у свим градским насељима⁵. Понекад је део зграде војне болнице, са неколико соба, био уступан за лечење грађанског становништва, о чему сведоче извештаји настали у другој половини 1916. године. Болничко лечење коштало је три круне дневно. Уколико болесник или његова родбина нису имали новаца за лечење, плаћала је општина у којој је живео или надлежна окружна команда. У болницама је вођена евиденција болесника ради наплаћивања лечења, са подацима о имену, занимању и старости болесника, имену и занимању родитеља или супруга, трајању и цени болничког лечења. Болничке трошкове требало је надокнадити у року од осам до десет дана⁶. Наплаћивана је и посебна такса за негу и заштиту⁷.

2 Beogradske novine (dalje: B. N.), br. 240, 12. oktobar 1916, C. I kr. rezervna bolnica „Brno“ u Beogradu, 1.

3 Zbornik naredba carsko-kraljevske vojne vlasti u Srbiji 1916-1917-1918.

4 У Србији од 6. августа до 2. септембра није забележен ниједан случај колере. Од пегавца је оболело шест особа, трбушног тифуса 167 особа, од којих 41 војних, 21 ратни заробљеник, а остали грађанског реда. У овом периоду наступило је повећање броја оболелих од полних болести. (V. N. br. 217, 19. septembar 1916, Zarazne bolesti u Srbiji, 2.)

5 У 1916. години болнице су радиле у следећим градовима: Београду, Чачку, Ивањици, Краљеву, Рашки, Горњем Милановцу, Аранђеловцу, Тополи, Крагујевцу, Јагодини, Брусу, Крушевцу, Шапцу, Пожеги, Ужицу, Ваљеву, Новом Пазару, Косовској Митровици и Пријеполу.

6 Arhiv Hrvatske, Zapovjedništvo okruga Kruševac, fasc. 1, izveštaj br. 206, Kruševac, 17. septembar 1916.

7 Архив Србије, Војно-генерални гувернман (даље: ВГГ), IV/3, Г. Милановац, 1. децембар 1916.

Важно је нагласити да су по прописима војне власти постојале две категорије болесника: болесници који су плаћали лекарске услуге и болесници који су се лечили бесплатно. Из предратног средњег слоја становништва већина није имала довољно новца да би могла да плати амбулантно, а нарочито болничко лечење. Отуда је окпациона власт и тој групи, осим сиромашних грађана који су се лечили о трошку општине, омогућила бесплатно амбулантно лечење. Припадници два друштва живели су на истом географском простору, и у интересу окупатора било је цивилно становништво буде доброг здравља.

Када је требало лечити цивиле у болницама, онда су из болница често апеловали да се на хоспитализацију упућују само најтежи случајеви⁸. Тај податак открива да су болнице биле у веома тешкој финансијској ситуацији и да су трошкови лечења били већи од вредности која је наплаћивана корисницима услуга. Такав однос власти према болесним грађанима утицало је на то да се јави сумња. Савременик је улогу болница оценио: „Болница је ту више ради угледа него ради искрености. Та лијечи све оне људе који се за сваку трицу могу убити, а и ово је само један начин убијања, хуманији.”⁹

У већим градским насељима, која су била седишта округа и срезова, радиле су амбуланти. Обично су њихов рад дотирале општине, а сиромашно грађанско становништво лечено је и у општинским амбулантама. У Београду је постојала си санитетска служба, а и приватне лекарске ординације, у којима се углавном лечило цивилно становништво.

Апотеке у Гувернману налазиле су се под управом Санитетског, односно IV одељења. По подацима пуковника Хуга Керхнавеа, шефа штаба генералног гувернера Адолфа фон Ремена, од 55 апотека, колико је пре рата постојало у аустроугарској окупационој зони, 36 није обновило рад¹⁰. За време окупације је, судећи по писању пуковника Керхнавеа, 19 апотека обновило рад, што представља мало више од трећине предратног броја. Ранији власници апотека су делом били у избеглиштву, а делом у интернацији. Војна управа је стога 2. фебруара 1916. године одлуку о презимању апотека без власника¹¹.

У Директивама за политичку управу на простору Војно-генералног гувернмана у Србији детаљно је одређен састав лекарског особља. У војним болницама радили су аустроугарски војни лекари. У цивилним болницама, по правилу, српски лекари под контролом аустроугарских колега. Директивама је такође одређено да у сваком граду, који је био седиште округа, у амбуланти ради окружни лекар, а у седиштима срезова срески лекар. Ти лекари су радили као државни чиновници које је постављена на посао и отпуштала са посла, окружна команда. Грађанско становништво лечили су, значи, окружни и срески лекари српског порекла под контролом аустроугарских¹². Они су били обавезни да бе-

8 Исто, XX/174, 31. октобар 1916.

9 В. Krekić, *Kroz Srbiju i Rumuniju sa austrijskom vojskom 1916-1918*, Sarajevo 1919, 59.

10 Н. Kerchnawe, „Die Militärverwaltung in Serbien“, у: *Die Militärverwaltung in den von den österreich-ungarischen Truppen bestzten Gebieten*, Wien 1928, 223.

11 АС, БГГ, IX/2.

12 „Српски лекари имају велики утицај на народ, па отуда њихов рад треба контролисати. Где се појави најмања политичка сумња, лекара треба одмах ухапсити и материјал доставити Гувернману”, одређено је у Директивама.

сплатно лече војнике и ратне заробљенике, учествују у раду судско-лекарских комисија, бесплатно прегледају лешеве и лече проститутке¹³, објаве сваки случај откривања инфективних обољења, надзиру спровођење дезинфекционих мера и бесплатно лече сиромашне у срезу. У амбулантима су запошљавани само они лекари за које се знало да нису били политички ангажовани, што је про-веравало Политичко одељење Гувернмана. Свако запослење било је привремено и само у оним местима у којима је била смештена аустроугарска војска и где су могли да буду под надзором војних лекара¹⁴.

Број српских лекара за време окупације био је мали. По подацима савременице догађаја лекарке Славке Мијајловић, у двама ратним годинама – 1914. и 1915. у Србији је само од заразе умрло 150 лекара, односно 35% од укупног броја¹⁵. Од оних који су остали у Србији део се бавио приватном праксом, а део је радио у систему здравствене заштите који је образовала војна власт. У последњој ратној години у Гувернману је радило више од 80 српских лекара¹⁶.

У Београду је за време окупације радило највише здравствених установа, пошто их је у српској престоници и пре рата било највише¹⁷. На почетку окупације радиле су две војне болнице, Брчко у Бирчаниној улици, и Брно, цивилна болница у Видинској улици, Гинеколошки завод, Душевна болница и Завод за глувонеми.

Већ у децембру 1915. године у Београдским новинама упозорено је становништво на одржавање хигијене и чистоће¹⁸ и дата су упуста о заштити од заразних болести¹⁹. Ради спречавања заразних болести, у 1916. години у општини

13 У Четвртог одељењу сматрали су да је бесплатан преглед проститутку врло важан за војну управу, јер ће се тиме заштитити здравље војника. (АС, ВГГ, IV/21.)

14 Direktive.

15 Славка Мијајловић, *Облаци над градом*, Београд 1953, 145.

16 В. Н. br. 29, 31. јануар 1918. У санитетској служби, 2.

17 Од 1878. године у Београду је радила Општа државна болница. Касније је отворен Дом за сумануте и Завод за глувонеми. У XX веку саграђена су следећа одељења при Општој болници: Одељење за женске болести и порођаје, Хируршко, Дечје заразно одељење и Грудно одељење. Од 1878. године у Београду је при Општој болници отворена прва јавна амбуланта. Лекари у овој „амбулаторији“ су, између осталих, били и др Лаза Лазаревић, др Јован Јовановић Змај, др Драга Љочић и др Марија Зиболд.

18 „Вјегунци, враћајући се у своје родно мјесто Београд доносе из унутрашњости Србије зачетке многих болести као козице, колеру, пјегави тифус и трбушни тифус. Први заповјед, да се спречи даље ширење овакве епидемије је чистоћа. Тко у сваком погледу чистоћу држи, чува себе и своје од ових уништавајућих болести. Чистите ради тога улице, куће, пазите на чистоћу у кухињама. Пазите на чистоћу у заходима. /.../ Најважније је, да пазите на чистоћу тијела, да перете руке сапуном прије јела, да често мијенјате рубље и перете патос. Сирово воће не смије се јести. Пошто су гамад, особито уши преносиоци страшне болести – пјегавог тифуса – треба особито pazити, да их се уништи. За пучанство ће се уредити купке. У интересу је svakoga, да их употребите. Тко на себи или на својима запazi гамад, нека се одмах добро окупа у купатилу. Ушљива одијела бити ће одма очишћена. За употребу водених купки, имаду се сви, који имају ушљу, дневно у 8 сати ујутро или у 2 сата по подне у купаони појавити. Отварање ове купаоне и мјесто исте бити ће још оглашено. Naprotiv ће они, који се ове наредбе не буду држали и тиме своје и све, који с њима у doticaj dolaze опаности ових болести извгавaju, бити на одговорност позвани, односно строго кажњени, и то богатiji са 1.000 круна глобе и 14 дана затвора, сиротinja са 5 недеља затвора” (В. Н. br. 2, 19. децембар 1915, Наредбе с. и кр. полицајног предсједништва у Београду, 3).

19 „Пошто су се у задње време у граду показала разне приљепиве болести дућност је svakoga pojedine случајеве пријавити области, да се такi болесник може смјеста separirati у болници. Да се и неупућени подуће о појавима ових болести, објављује се:

Колера

Џовјек који је обolio од колере, понајприје блјује и имаде прољев. Нјегове очи су упале, боли га stomak, а у мишкaма

града Београда било је организовано Санитетско одељење. Градски санитет установио је одељење за дезинфекцију старих ствари намењених продаји²⁰. У санитету су радила прво седморица²¹, а потом су запослена још тројица лекара, тако да их је укупно било десеторица: др Ђира Панић, В. Ђорђевић, М. Цермановић, С. Марковић, В. Димитријевић, Ј. Кујачић, М. Протић, Љ. Ђурић, Б. Пијаде и М. Миодраговић. Ради пружање лекарске помоћи, град је био најпре подељен на пет (26. јануара), а затим на седам лекарских рејона (7. априла). У сваком рејону радио је по један лекар који је бесплатно лечио сиромашне грађане када је био позиван болесниковој кући. Лекари су такође били обавезни да дежурају у општинској амбуланти од 10 до 12 сати пре и од четири до пет сати после подне. У току 1916. године лекарска помоћ у амбуланти пружена је 10.269 пута, а учињене су 2.632 посете код болесника у кући. Највише пута помоћ је пружена у јуну (2.359), а најмање у јануару (166)²².

У јулу исте године Гувернман је донео *Нацрт о уређењу и службеним односима у грађанским амбулантама у Београду*. Град је подељен на три среза, а у сваком су радила по три лекара. У првом срезу су лекарску службу обављали доктор Пантић (Саборна улица 77), др Селаковић (Кнеза Михаила 45), др Кушаковић (Кнежев споменик 1), у другом др Николић (Битољска 2), др Секулић (Таковска 37), др Викторовић (Теразије 28) и у трећем др Николић (Београдска 2), др Прендић (Краља Александра 64) и др Протић (Краља Милана 87)²³.

У току 1916. године Општински санитет извршио је 629 дезинфекције и то формалином 579, сумпором 24, креолином 25 и карболом једну. Ради побољшања квалитета исхране отворен је Завод за испитивање животног намирница, чији је управник био др Александар Зега. За контролу клања здраве стоке постављен је сточни лекар Алекса Поповић²⁴. По овим белешкама, у граду је 15.000 људи боловало од туберкулозе, а помоћи није било због слабе исхране и лоших стамбених услова²⁵. По подацима грчког лекара Наскидова, у граду је владала колера, а осим од разних болести, људи су често умирали и од глади²⁶.

Санитетско одељење Среске команде града Београда урадило је извештај о раду и здравственом стању у Београду у првој половини 1916. године. Саставни део извештаја чинила је и табела о броју умрлих у граду од почетка јануара од краја јуна 1916. године, чије смо податке преузели у целости.

се појављују грчеви. Telesni су otpaci слични млијеку од pirinča, dakle бјеласто rijетки.

Пјегави тифус

Пјегави тифус рада се и шири помоћу гамadi, у првом redu уши. Kod пјегавог се тифуса показује понајвише visoka грозница, очи су сјајне, jezik сув и naguran. На кожи, понајвише на длановима и подлактицама појављују се male crvene пјеге. Уши се налазе у рубљу. У оба случаја valja припazити, да се беспослени не залазе у куће, gdje би било болесних. Svaki се случај има пријавити redарствено-kotарском заповједништву”. (В. Н. br. 3, 21. децембар 1915, Упутa о приљепивим болестима, 3.)

20 В. Н. br. 21, 23. јануар 1917. Дезинфекција старих ствари.

21 Исто, br. 151, 15. јул 1917, 2.

22 Исто, br. 190, Rad beogradskog општинског odbора од 1. јануара до 31. децембра 1916. године.

23 Исто, br. 67, 20. април 1916, Rad gradskog санитета.

24 Исто, br. 190, Rad beogradskog општинског odbора од 1. јануара до 31. децембра 1916. године.

25 *Истo*, 173.

26 Архив Србије, Министарство иностраних дела (даље: МИД), Политичко одељење, 1917, Срб., досије VI, фасц. X/489.

Табела 1: Број умрлих у првој половини 1916. године

МЕСЕЦ	БРОЈ УМРЛИХ	УМРЛИ ОД ТУБЕРКУЛОЗЕ	
јануар	125	18	14,4%
фебруар	167	50	29,94%
март	212	68	31,07%
април	197	71	36,04%
мај	188	63	36,21%
јун	168	43	25,75%

Извор: АС, ВГГ, ХХ/384, 1916.

У првој половини 1916. године у Београду је морталитет био изузетно висок. За првих шест месеци умрло је 1.057 особа, највише од туберкулозе, 313 особа, односно око 30% од укупног броја умрлих.

Чиновници окупационе власти су више пута направили елаборате у којима су анализирали здравствено стање болесника Београда. Разлоге за велики број заразних болести налазили су у лошим животним условима. У анализама је посебно указивано на опасност од „вирулентих“ болести – колере, пегаве грознице, богиња, трбушног тифуса, дизентерије, запаљења слезине, паратифуса, шарлаха, дифтерије, трахома, заушки и лепре²⁷.

У 1916. години у Београду су лекари почели да отварају приватне ординације и приватна пракса постојала је до краја окупације. Доктор Букић Пијаде, лекар специјалиста за женске болести и порађаје, односно савременим језиком речено, специјалиста гинекологије и акушерства, први је отворио приватну ординацију у Коларчевој улици број 11²⁸.

У следећој, 1917. години у граду је, проширивањем и новим уређењем, отворено још неколико здравствених установа: Епидемијска болница, Приватни санаторијум за женске болести, Мобилни епидемијски сенаторијум, Зубна амбуланта, Завод за ортопедију и Завод за уништавање гамади²⁹. Без обзира на толики број здравствених установа, исте године је умрло 1.890 особа, 908 мушкараца и 982 жене, односно 4,2% предратног становништва града. Од заразних болести је умрло 138 особа³⁰. Највише умрлих је било у априлу (223, 95 мушкараца и 128 жена), августу (222, 98 мушкараца и 124 жене) и марту (208, 114 мушкараца и 94 жене). Најчешћи узрок смрти биле су, судећи по годишњем извештају Санитетског одељења Војно-генералног гувернаман за 1917. годину, срчане тебоге (247), хроничне болести срца (131), запаљење плућа (113), артериосклероза (86), нефритис (71), инфаркт (68) и малигна неоплазма (48). Четири особе су себи одузеле живот, од тога три мушкараца и једна жена.

У табели која следи дат је број умрлих грађана Београда по полу у 1917. години. Пописани су умрли од седам болести: срчаних тебога, хроничних боле-

27 АС, ВГГ, ХХ/384, 1916.

28 В. Н. бр. 51, 4. април 1916, *Лјекарска вјест*.

29 В. Н. бр. 88, 31. март 1917, из данашње Србије.

30 АС, ВГГ, IV/24.

сти срца, запаљења плућа, артериосклерозе, нефритиса, различитих облика инфаркта и малигне неоплазме. Од четири болести: срчаних тебога, хроничних болести, срца, различитих облика инфаркта и малигне неоплазме, умрло је више жена. Од артериосклерозе је број умрлих био исти, а од две болести: запаљење плућа и нефритиса, умрло је више мушкараца.

Табела 2: Број умрлих по полу у 1917. години

ВРСТА БОЛЕСТИ	БРОЈ УМРЛИХ	УМРЛИ МУШКАРЦИ	УМРЛЕ ЖЕНЕ
Срчане тебоге	247	111	136
Хроничне болести срца	131	59	72
Запаљење плућа	113	60	53
Артериосклероза	86	43	43
Нефритис	71	39	32
Разл. облици инфаркта	68	27	41
Малигна неоплазма	48	11	37

Извор: АС, ВГГ, IV/24.

У 1917. години су, по подацима статистичког извештаја, од заразних болести боловале 832 особе, од којих су 63 умрле, што представља 7,54% оболелих.

Ни у последњој ратној години није дошло до сузбијања болести. У граду је само у јуну 1918. године умрло 140 особа³¹. У јулу исте године било је и 118 смртних случајева³².

У Београду су у војним и цивилним болницама радили лекари из Аустроугарске и српски лекари. На списку направљеном у Војно-генералном гувернману налазе се имена 23 лекара, запослених у болницама Брчко, Брно и цивилној болници. У војној болници Брчко су, између осталих, радили Јозеф Цар, Тибор Салац, Бела Молнар, Франц Цеман и Паул Глазер. У болници Брно радили су Јулиус Зус, Артур Хелер, Паул Домотер и Ладислаус Матоли. У грађанској болници у Видинској улици су, по писању савременице, посао обављали српски лекари, који су допали ропства. За управника болнице постављен је потпуковник др Јован Данић, а за шефа Хируршког одељења др Живота Јанковић. На Интерном одељењу радили су др Ђира Панић и др Стева Вукотић³³. У граду је лекарску праксу, осим војних, обављало и 27 српских лекара³⁴. Радили су и школски лекари – др Јосип Марошевић као лекар децјег азила на Топчидеру

31 Од „заразних болести“ три особе, артериосклерозе 11, туберкулозе плућа 55, запаљења мозга пет, запаљења плућа пет, срчаних мана 12, запаљења бубрега три, катара црева шест, мождане капи четири, opakих израштаја четири. (В. Н. бр. 202, 30. јул 1918, *Здравствено стање становништва Београда у јулу 1918, 2.*)

32 Од тифуса је умрла једна особа, од дизентерије три, туберкулозе 41, од упале плућа 38, старачке изнемоглости пет, артериосклерозе шест, срчане мане 11, мождане капи седам и од злих израштаја исти број. (В. Н. бр. 221, 17. август 1918, *Здравствене прилике становништва Београда у јулу 1918, 2.*)

33 С. Михајловић, *нав. дело*, 142.

34 АС, ВГГ, IV/8, Брошура-статистички годишњи извештај окружне команде града Београда за 1917. годину.

и Пољопривредне школе на Бањици³⁵, др Богослав Завађал, лекар за ученике Трговачке академије и др Наталија Николајевић-Давдовић лекар за ученице исте школе³⁶.

У Београду је постојало неколико апотека. Доктор Наскидов је сведочио да је у граду била поново отворена Кушаковићева аптека у којој су радили аустријски војни апотекари, а апотекар Сима Протић је извесно време радио у војној болници, па потом био интерниран³⁷. У апотекама које су поново отворане углавном су радили војни апотекари.

Војна власт је у окупираној области Србије развила својеврстан систем здравствене заштите којим је било обухваћено целокупно становништво како окупирани грађани тако и војници и чиновници Двојне монархије.

Недостатак новца условио је мали број здравствених установа. У Београду су радиле три болнице, две војне и једна цивилна и више амбуланти које су организоване у оквиру Санитетског одељења града. У граду је било и неколико апотека. Сиромашни грађани лечили су у општинским амбулантама о трошку општине. За већину цивила лечење је било скупо, па било оно болничко или амбулантно. Лекарима су били војни (из Аустроугарске) и цивилни (углавном српски лекари) под контролом војних. Услед недостатка новца, било је недовољно медицинског особља, лекара и медицинских сестара. Недовољан број апотека и њихова лоша снабдевеност и недовољан број медицинског особља били су узрок немогућности да се за време окупације сузбију болести. Најчешће је становништво обољевало од туберкулозе, заразних и полних болести.

Без обзира на све што је окупациона власт учинила за очување здравља људи, може се сматрати да је то било недовољно. Број умрлих становника Београда за време окупације то најбоље показује.

Summary

Božica Mladenović

Health Control in Belgrade 1916-1918

The article includes an analysis of health protection system which existed in the Austro-Hungarian occupation zone in Serbia between 1916-1918. Belgrade with the largest number of medical care institutions, was the subject of analysis in which the author presented examples of day-to-day problems regarding control of a great number of diseases. That activity proved to be moderately effective due to the shortage on medical staff, medicines and financial support. Mortality rate during the occupation was extremely high owing to starvation on epidemics of contagious diseases spreading uncontrollably among the city population.

35 Исто, VIII/600, 5. јун 1916, N 6591.

36 Исто, XVII/629, 14. март 1918, Nr. 12.

37 АСМИД, ПО, 1917, Срб., досије VI, фасц. X/489.

ИЗ ИСТРАЖИВАЊА RESEARCHES

Миле Бјелајац

УДК 316.662-058.833(497.11)“19”

Женидбе официра српске војске до 1881. године¹ (Слика на пресеку 1874. године)

Апстракт: У чланку се анализира историјска женидба српских официра чији је циљ било подизање друштвеног положаја професионалних војника.

Официри и уговорна лица српске активне војске (нпр. лекари, ветеринари, апотекари) до Монденовог (пуковник Nipolit Mondain) закона из 1862. године и каснијег закона из 1872. године женили су се према обичајима свог времена и друштвеним приликама, где су они, мада малобројни, постајали друштвена елита. Закони, посебно онај из 1872. године (важио до 1899) који је забранио женидбе потпоручницима и поручницима, предвиђајући за изузетке позамашну кауцију, свакако су делом утицали на број ожењених официра и одабир младе пре ослободилачких ратова 1876-78. Како смо већ у ранијим нашим радовима шире писали о мотивима законодавца да неким забрани, („како би се посветили стручном усавршавању и сталешком дружељубљу“)², а другима чин женидбе услови имовинским ограничењима и друштвеном подобношћу младе (закони 1862. и 1872, те правило за извршење закона о женидби Ф. Но.212. од 23. јануара

1 Овај рад је настао као допуна наших претходних: „Женидбе официра српске и југословенске војске 1881-1941. Планирано стварање елите”, *Годишњак за друштвену историју*, 2/1995. и „Официрска жена у Србији и Југославији 1862 - 1946”, *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века*, 2, Београд 1998.

2 Поред цитираног навода из Закона, наведимо цитат из елабората начелнику Главног генералштаба поводом питања слања официра на стручно усавршавање у иностранство (од неколико месеци до 2,5 године), који су потписали најеминентнији официри Генералштабног одељења 27. марта 1979: „Ови официри, који се шаљу на дуже време а нарочито на фронтну службу, не треба да сужењени (курз. у ориг.), јер иначе били би изложени већем трошку и не би се могли много дружити са тамошњим официрима, а то би на сваки начин било штетно, јер дружећи се много са официрима, имали би прилику много што шта да сазнају и науче, што би им се иначе промакло... (Ратник, 1879, св. VII, с.49)